

RUDOLF ZEITLER

ATTERBOMS "MINNESRUNOR"

Jag skall här tala endast om Atterboms Minnesrunor såsom de trycktes i **Phosphoros** 1812. Skrivna blev de 1810 efter Atterboms mors död; fadern hade dött redan tidigare. Jag skall inte tala om Atterboms diktning i övrigt, inte heller om hans ideer i övrigt. Min uppmärksamhet för Minnesrunor väcktes av att jag fick intrycket att dikten handlade om ett förlorat rike. Det förlorade riket var, menar jag, ett centralt motiv i tyskt andligt liv omkring 1800; tanken på och längtan efter det förlorade riket uppbar det mesta i tysk romantik. Motivet hade politiskt ursprung. Det gamla tyska riket, *sacrum imperium romanum*, hade likviderats 1803 och definitivt 1806 för att Tyskland skulle anpassas till Napoleons härskarplaner. Innan dess, på 1700-talet, hade knappast någon människa brytt sig om detta rike. Men efter dess upplösning och under den franska dominansen - för en del av Tyskland var det frågan om ren ockupation - vaknade längtan till det förlorade riket.

De nordiska länderna befann sig i ett helt annat politiskt läge, och ideer och stämningar var andra än i Tyskland. Adam Oehlenschläger talade i dikten *Guldhornene* 1802 visserligen om ett förlorat rike långt borta i forntiden, om "Hensvundne dage / da det strålte i Norden/ da himlen var på jorden", men han konstaterar att de för en kort tid återfunna guldhornen åter är försvunna, därför att nutiden inte var värd att få äga dem. Eljest kan jag inte finna spår av det förlorade riket i nordisk diktning omkring 1800.

Ett tydligt exempel på en dikt om det förlorade riket på tyska är den av Schubert 1816 tonsatta "Wanderer" av Georg Philipp Schmidt von Lübeck (1766-1848): "Ich komme vom Gebirge her/ Es dampft das Tal/ Es braust das Meer". Vandraren söker det land, där hans döda skall återuppstå och hans drömmar blir verklighet, men ödet svarar honom: "Dort, wo du nicht bist, ist das Glück." Hela Hölderlins och hela Eichendorffs diktning handlar om det förlorade riket. Hos Hölderlin finns ett schema, som blir allt tydligare efter 1800: ett lyckligt tillstånd i början bryts, enigheten går förlorad, men till sist sker en lycklig återförening; gudarna, som en gång levtt bland människorna, har lämnat dem - men till sist återvänder de.

Hur kunde det förlorade riket dyka upp hos Atterbom 1810? Tysk påverkan? Hölderlins diktning efter 1800 kan han inte ha känt till. Atterboms dikt slutar med skaldens inträde i Eden, paradiset, Parnassen. Och den börjar med förlusten av kontakten med Gud. Är detta Hölderlins schema?

Atterbom talar flera gånger i sin dikt om barndomen, om hemmet, föräldrarna, naturen kring barndomshemmet - men flera gånger försjuncker denna lyckliga tid och ort i natt och död och skräck. Någon gång talas det om en förening och försoning - till sist triumferar den.

Diktens utsagor pendlar mellan ett mörkt nu och en gången tid som var ljus; de slutar i presens som innebär en framtid i evigheten. Det är således ingen distinkt tid som dikten rör sig i. Inte heller är dess ort entydigt given. Först nämnes fosterbygden som en blå strand i fjärran (r.20). (I slutet sker föreningen vid en bortomstrand.) Vi kommer nära fosterbygden; det är en dal på morgonen med blommande träd, med sefir, ambra, nymfer - ingen realistisk syn (r.21-26). Men omedelbart därpå beskriver dikten konkret ett litet hus med gräsklätt tak under lönnar, bakom en syrenhäck. Men föräldrahemmet och barndomen är en förlorad värld. De slukas av natt, frost, dödens tystnad.

Det förlorade riket lever i minnet och ses med avskedsblickar. Men knappt har ån, björkar, tallar på höjden nämnts som påtagliga, befolkas de av Näcken, en nedgrävd skatt, jättar. Gammalt folk berättar om svensk historia, om Gustav III:s seger i Finland (men ingenting sägs om Finlands förlust 1809), fadern talar om Sparta och Rom. Bara kort nämns barnens lekar. Men allt detta finns ej mera. Bara minnet bevarar samvaron med föräldrarna. Farväl till allt! I raderna 146-152 slår tiden om och blir futurum i det landskap som en gång var barnets, för att dock i rad 153 återgå till presens, där skalden besöker föräldrarnas grav; i raderna 164-176 råder futurum, ty skalden skall efter sin död förenas med föräldrarna.

I raderna 177-210 sker ett besök i ett - uppenbart - lyckligt dödsrike. Denna lycka varar inte länge, i 211-222 vänds stämningen, det blir åter kaos, natt, lidande. I raderna 223-246 kommer en ny ansats: "Njut nutiden och glöm det som skall komma", ty det är köld, mörker, ensamhet (247-259). - Dessa växlingar tyder inte på någon klar plan för dikten.

I rad 260 förvandlas plötsligt dödsriket till Eden, där skalden tas emot av sin mor och av Homeros - en syn av en ljus framtid i evigheten.

Horisonten i dikten är mycket vid, med stjärnor, midnattsmoln, solglans. Lokalen är dels barndomshemmet vid den lilla ån, dels kyrkogården och dödsriket, dels Elysium. Det sker således upprepade språng i tiden och rummet. Landskapet är besjälat, dels genom älvor och andra naturvarelser, dels genom minnet av de människor som levt där. Ständigt byts tid och ort, minnen och framtidssyner, smärtsamma och lyckliga stämningar. Så uppstår en oskarpa i allt, i tid och rum, mellan minnet och hoppet, fruktan och glädje, ljus och mörker, liv och död, det förlorade och det återskänkta livet.

Jaget i dikten är "skalden". Han talar inte från en fast ståndpunkt, varken i tiden eller rummet. Det förflutna hämtas upp till det närvarande; det ger både mild glädje och svart skräck. Hur den slutliga förvandlingen av dödsriket till Eden sker, förklaras inte alls, men förebådas genom skaldens förening med de döda föräldrarna (171-176).

Det bör också noteras vad som inte (eller bara flyktigt) omnämns i dikten: kärleken mellan man och kvinna, vänskapen, samtidshistorien.

Endast relationen till föräldrarna behandlas utförligt - inte till några andra människor. Relationen till naturen spelar endast en ringa roll (29-35), såvida naturen inte är besjälad av älvor etc (62-81). I stället lyssnar gossen till saga, sång, böner, dikt (82-98; 109-114; 122-123; 132-136). Toner, musik, förekommer ofta.

Sociala relationer och situationer (utanför far, mor och barn) antyds bara flyktigt. Det finns ingen real yttervärld i dikten, inget realt subjekt, inga reala objekt, inga relationer mellan subjektet och världen. Således: dikten presenterar inte någon individuell människa och karaktär. Barnet lever i en känslö-, ingen real värld; och skalden gör detsamma. På sitt sätt säger dikten: The child is father of the man.

Diktjaget smälter helt in i de bilder det minns eller drömmer om. Diktjaget är identiskt med förmågan att minnas och hoppas. Diktjaget, skalden, är identiskt med det förlorade riket, vilket i slutet förvandlas till det återvunna riket. På detta sätt handlar dikten om dikten!

Detta förefaller mig vara det nya i Atterboms Minnesrunor. Det är en dikt om dikten, en dikt om fantasien, om minnets fria spel som övervinner döden.

De första orden i dikten är "skaldens trånad". Här är skalden profet, gemenskapens skapare, brobyggare upp till himlen. Detta är topoi i dåtidens tankar om skalden. Det märkliga hos Atterbom är att vi inte får veta något om profetsynernas innehåll eller gemenskapens speciella beskaffenhet. Däremot beskrivs skaldens himmel i slutet av dikten. Skalden hos Atterbom ropar inte ur djupets nöd till Gud, han uttrycker inte kärlekens glädje eller sorg, han hyllar inte ett folk eller någon ledare.

Minnesrunor är en solipsistisk monolog. Dikten alstrar sig själv, skaldens trånad uppfyller sig själv, skalden alstrar sig själv. Man kan möjligen tänka på Eros i Platons tolkning, som är längtan själv.

Så långt min ringa kunskap om europeisk dikt kring 1800 räcker, så har denna diktens självalstring ingen parallell i denna tid. Det förlorade riket i tysk dikt får sin stora tyngd av att det i själva verket är dödsriket. Hos Atterbom sker förvandlingen av dödsriket till Eden oförmedlat, utan någon ansträngning, utan något offer. Hos Hölderlin sker förvandlingen och försoningen genom skalden, men han måste offra sig eller offras. Hölderlin skildrar Empedokles på väg till Etnas krater. "Was bleibet aber stiften die Dichter" - sedan de drabbats av himlens eld. "Nah ist, doch schwer zu fassen der Gott."

Heinrich Heine såg klart att han måste bryta med romantiken och det förlorade riket, därför att det var dödens rike. Denna insikt bär upp dikten Seegespenst av år 1825 eller 1826. När Heine utgav sina dikter 1826 och 1827, innebar det romantikens slut. Men 1810, när den tjugoårige Atterbom skrev Minnesrunor, var romantiken ännu livskraftig. Atterbom hade inga skäl att sörja över ett politiskt förlorat rike. Han hade grund till personlig sorg, efter faderns och moderns död. Han hade skäl att sörja barndomshemmet. Som man ser av Minnesrunor, hade han inte mycket av Realt livsstoff att tänka över. Inte heller hade han någon större erfarenhet av diktskapandets problem, dels skrivandets tekniska svårigheter, dels förhållandet till publiken, dels styrandet av fantasiens infall.

Han hade i stället läst en del. Schiller, Schlegel, Schelling... Han och hans svenska samtid hade dock sluppit tyskarnas politiska erfarenheter. Det kunde tänkas att den unge Atterbom hade tillägnat sig några geniala aforismer av den unge Friedrich Schlegels tankar om dikten. Men denne ägde ändå en mycket större världskännedom (mest genom lektyr, inte så mycket av erfarenhet), så att dikten hos honom alltid är dikt inom en människogrupp, ofta ett folk. Detta var redan Herders grundtanke i uppsatsen Vom Ursprung der Sprache (1770, tryckt

1772). Hela sammanhanget av språk, dikt, folk, som var viktigt för de tyska romantikerna och som ingick i föreställningarna om det förlorade riket, fattas hos Atterbom.

Så mycket märkligare är hans dröm om dikten som alstrar sig själv.

I Minnesrunor förfogar skalden, dikten, fantasien över tiden, över förfluten tid, nutid, framtid och evighet.

Också detta är nytt och märkligt. I äldre lyrik finns detta skiftande flöde av tid inte. Där kan finnas klagan över förgängligheten, också hopp om evigheten, önskan om kommande belöning, fruktan för kommande straff. Men tiden är liksom statisk, den flyter inte. Omkring 1800 har tiden i lyriken kommit i rörelse, den flyter, däms upp, vänder tillbaka, störtar framåt. Emil Staiger har 1939 i *Die Zeit als Einbildungskraft des Dichters* beskrivit några former av denna upplevelse av tiden i lyriken. Staiger har inte sagt, att vi här står inför en dikt-historisk nyhet. Den blir synlig - grovt räknat - på 1790-talet. Det är knappast så att en enda författare skulle ha bildat ett mönster, som sedan skulle ha spritt sig till andra författare. Företeelsen är alltför spridd, i England, Tyskland, Italien, Danmark. Om Atterbom är den förste svensk som formade dikten som språng och glidanden i tiden, vet jag inte. Klart är bara att han i Minnesrunor 1810 helt och hållet uttrycker sig i växlande och glidande tidsformer.

Som historiker vill jag förstå och förklara skeendet. Jag söker efter en gemensam grund för denna nyhet, och finner den i Europas gemensamma reaktioner på franska revolutionen. Den var och upplevdes som en total omstörtning. Alla - vänner och fiender och neutrala åskådare (historien tålde sådana knappast) - kände att historien hade skiftat gestalt. Världen hade förändrats - oåterkalleligen. En ordning man hade trott vara stabil, hade svepts bort av en stormflod. Man måste lära sig att det gamla riket, l'ancien régime, hade avlösts inte av en ny ordning, utan av på varandra följande våldsamma förändringar.

En följd av detta för konsten var att föreställningen om själva tidsflödet trängde in i fantasien och känslorna och uttrycktes i nya former eller s.k. strukturer i konsten. Denna nya tidsupplevelse drog också den unge Atterbom med sig, och han följde den utan motstånd. Han var naiv nog att hoppas på att den hemska vägen skulle föra honom till Edens strand.